

РОЗВИТОК ЮРИДИЧНИХ БІБЛІОТЕК ТА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЇ «ЮРИДИЧНОГО БІБЛІОТЕКАРЯ» В КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА В США

Віктор Соколов

м. Київ

Анотація: Визначено зміст поняття «юридичний бібліотекар». Окреслено історію формування зазначеної професії та розвиток освітніх стандартів для юридичних бібліотекарів у контексті становлення юридичних бібліотек в країнах Західної Європи та в США. Охарактеризовано особливості формування професійних вимог до «бібліотекаря-юриста». Проаналізовано об'єктивні чинники підвищення ролі юридичних бібліотекарів у розширенні соціальних функцій, послуг та розвитку діяльності бібліотеки в цілому.

Ключові слова: історія бібліотечної справи, бібліотечна професіологія, бібліотечна освіта, юридична бібліотека, бібліотекар-юрист, юридичний бібліотекар.

Бібліотечним фахівцям останнім часом все більше доводиться оволодівати суміжними з бібліотечно-інформаційною діяльністю галузями знання такими, як психологія, валеологія, музеєзнавство, інформатика (прикладна інформатика, інформаційний менеджмент) та ін. У практичній діяльності бібліотек та в бібліотечних навчальних закладах поступово формуються такі нові напрями бібліотечної спеціалізації, як бібліотекар-педагог (зокрема, у сфері бібліотек навчальних закладів), бібліотекар-психолог, бібліотекар-архіваріус, бібліотекар-клубний працівник, бібліотекар-соціальний працівник, бібліотекар-музеєзнавець тощо. Сучасний бібліотекар також все частіше стикається у своїй діяльності з правовими питаннями, що стосуються не тільки суто бібліотечної справи, а й широкого кола питань адміністративного, трудового, цивільного права. Нині бібліотекарі повинні опрацьовувати та вивчати значний масив законодавчих та інших нормативних актів, що надають легітимність їх професійної діяльності та регулюють основні напрями розвитку бібліотек та бібліотечно-інформаційної діяльності, а також їм слід знати особливості правових аспектів взаємовідносин бібліотекаря та користувача, бібліотеки та інших соціальних інститутів. Вивчення юридичних норм, що стосуються бібліотечної сфери, та їх вчасне застосування на практиці дозволяє реалізувати правоздатність бібліотеки як соціального інституту і суб'єкта права, визначати оптимальні форми взаємодії з користувачами і партнерами, виявляти законні шляхи ресурсних надходжень та обґрунтовувати можливі види економічної

діяльності. До того ж, зі збільшенням кількості бібліотек юридичного профілю, обізнаність бібліотекарів у юридичній сфері набуває вагомості теоретичної і практичної значущості й актуальності¹.

За останні два століття у країнах Західної Європи та в США поступово сформувався своєрідний різновид бібліотечної професійної спеціалізації – «бібліотекар-юрист» або «юридичний бібліотекар» – фахівець з юридичної інформації, який працює у різних бібліотечних закладах, у тому числі, в бібліотеках установ судової системи, юридичних фірм, юридичних навчальних закладів, різних державних організацій, а також в невеликих бібліотеках юридичних підрозділів підприємств та асоціацій.

Термін «юридичний бібліотекар» на даний час широко використовується в англійських та німецькомовних країнах Європи, а також Франції, Швеції та в деяких інших державах. Зазвичай такий фахівець відповідає не лише за юридичну літературу в бібліотеці, а й за вирішення юридичних питань у бібліотечній сфері, у зв'язку з чим його іноді називають «бібліотечним юристом». У деяких провідних універсальних публічних бібліотеках «бібліотекар-юрист» здійснює управління юридичним відділом бібліотеки та іноді відповідає за інші предметні галузі такі, як економіка, соціальні науки, політика та ін. Проте, термін «бібліотечний юрист» наголошує на юридичній складовій, а для «юридичного бібліотекаря» все навпаки – бібліотечна складова є домінуючою [6]. Поволі у західноєвропейських країнах та в США сформувалося декілька аспектів тлумачення поняття «юридичного бібліотекаря» («бібліотекаря-юриста»), зокрема, як спеціаліста певного фахового рівня бібліотечної кваліфікації та як бібліотекаря на певній посаді, що охоплює декотрі елементи правової сфери діяльності.

Отже, **«бібліотекар-юрист»** (Б.-ю.) або **«юридичний бібліотекар»** (англ. «law librarian» – юридичний бібліотекар; німец. «juristischer Bibliothekar», «Bibliotheksjurist» – «бібліотечний юрист»; «Rechtsbibliothekar» – «юридичний бібліотекар»; франц. «bibliothécaire de droit» – «бібліотекар права», «bibliothécaire juridique» – «юридичний бібліотекар», «documentaliste juridique» – юридичний документознавець; синоніми: «бібліотечний юрист», «бібліотечний фахівець з правових питань», «фахівець з юридичної літератури») – це:

- 1) вищий рівень кваліфікації бібліотекаря в юридичних бібліотеках;

¹ Наприклад, у міській бібліотеці м. Кривий Ріг Дніпропетровської області з 2023 р. користувачам надають безкоштовну правову допомогу, юридичні консультації та інші юридичні послуги. Загалом, у деяких бібліотеках України іноді запрошують на роботу юристів не тільки на основі тимчасових договорів, але й на посаду юрисконсульта (зарплата 12–25 тис. грн.). Вони не тільки укладають численні договори, а й захищають, при необхідності, права бібліотеки в судах, готують всі необхідні документи для проведення тендерів, аукціонів тощо.

2) посада бібліотекаря за фахом, що має також юридичну освіту чи відповідний спеціальний кваліфікаційний рівень в галузі правознавства або посада, яку займає юрист, що працює бібліотекарем, переважно в юридичній бібліотеці чи в спеціалізованому підрозділі провідних універсальних публічних або відомчих бібліотек (наприклад, в бібліотеках юридичного факультету, міністерства юстиції, юридичних фірм або у невеликих судових книгозбірнях тощо).

Звичайно, формування спеціалізованої діяльності Б.-ю. була у значній мірі пов'язана з розвитком книжкових зібрань з юридичної літератури, а надалі (з XIX ст.) – з становленням юридичних бібліотек. Втім, великі універсальні публічні бібліотеки із значними фондами юридичної літератури, існували ще в стародавні часи.

Термін «юридична бібліотека» (лат. «bibliotheca juridica») ще в давні часи позначав книжкові зібрання з юридичної літератури. Перші такі бібліотеки починалися як невеликі книжкові колекції зібрань правових кодексів, праць з різних галузей права, а також судових висновків, законів, указів тощо. Часто це були приватні колекції юридичних книг, які належали практикуючим юристам та суддям [2, р. 319–320.]. В Європі перші юридичні бібліотечні зібрання виникли наприкінці XII – на початку XIII ст. (у вигляді певної частини великих монастирських та деяких церковних бібліотек), що стосувалися, переважно, канонічного, цивільного, римського та інших галузей права². Значні зібрання юридичної літератури знаходилися також в університетських (академічних) бібліотеках, в приватних юридичних колекціях, власники яких нерідко заповідали свої книжкові зібрання після їх смерті передавати до фондів монастирських або навчальних бібліотек³. Зі збільшенням юридичної частини фондів бібліотек, поступово формувалася потреба у бібліотечних фахівцях з відповідною галузевою спеціалізацією, особливо в університетських бібліотеках, де кожний факультет мав власні книжкові зібрання.

В епоху Нового часу з розвитком книгодрукування, освіти та науки (XV–XIX ст.) бібліотечна діяльність все більше вимагала наукового опрацювання документів, широкої обізнаності та глибоких знань з різних галузей наук, зокрема з правознавства та книгознавства. Як тоді, так і нині, в багатьох країнах Європи юристи за освітою нерідко

² Наприклад, бібліотечний каталог, що датується другою половиною XVIII ст., монастиря Святого Петра в Фрайбурзі, заснованого у 1073 р., містить приблизно 1100 юридичних видань (13% від загальної кількості фондів, проте всього 45 назв видань до 1500 р., що частково пояснюється знищенням книг під час воєн та пожеж). У каталозі книгозбірні монастиря 1774 р. перелічено приблизно 13000 назв (приблизно 14000 тт.)

³ Наприклад, своє книжкове зібрання, переважно, юридичної літератури, Дітріх III фон Боксдорф (Dietrich III von Bocksdorf) (бл. 1410–1466), що був ректором Лейпцизького університету, заповів різним монастирям, через які його книжки зрештою потрапили до бібліотеки університету в Лейпцизі. Пожертви вчених навчальним бібліотекам та монастирям часто ставали основою формування книжкових зібрань юридичної літератури.

ставали бібліотекарями у різних книгозбірнях (особливо, в університетських)⁴. Звичайно, протягом майже всього Нового часу бібліотекарі, що мали поглибленні знання з юридичної літератури, ще не були зосереджені тільки на сфері юридичної бібліографії. Достатньо згадати вчених-енциклопедистів, які працювали в бібліотеках та вивчали різні аспекти правознавства, таких як Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646–1716), Йоганн Вольфганг фон Гете (1749–1832), брати Грімм (Jacob Grimm, Wilhelm Grimm) та ін., які, окрім висвітлення питань юриспруденції та організації роботи бібліотеки, працювали в багатьох інших напрямках наукової діяльності⁵.

З кінця XVIII ст. виникають бібліотеки юридичних товариств⁶. З цього ж часу почав формуватися зміст терміну «юридичний бібліотекар», який в англосаксонському світі з'явився раніше, ніж термін «бібліотекар-юрист» в європейських країнах, який почали використовувати у США у першій половині XIX ст.⁷. У другій половині століття термін «юридичний бібліотекар» набув офіційного вжитку, що частково підтверджується, наприклад, виданням у 1887–1890 рр. у Сан-Франциско журналу під назвою «Юридичний бібліотекар» («Law Librarian»).

Через брак офіційних програм з юридичного бібліотечного навчання на рубежі XIX–XX ст. більшість юридичних бібліотекарів отримували необхідні знання безпосередньо на роботі. Втім, книжкові фонди юридичних бібліотек швидко зростали, користувачі вимагали більш складних послуг, функціонування юридичних бібліотек ставало все складнішим.

⁴ Наприклад, у XVII ст. одночасно бібліотекарем та юристом був Йоганн Мартін Рюмелін (Johann Martin Rümelin) (1586–1626), який був у 1617–1626 професором та бібліотекарем Тюбінгенського університету. У XX ст., так само, одночасно бібліотекарем, юристом і професором Вільного університету Берліна та Інституту міжнародного та порівняльного права був Вільгельм Венглер (Wilhelm Wengler) (1907–1995).

⁵ Ще наприкінці XIX ст. вважалося, що бібліотекарі повинні були однаково добре бути обізнані в усіх галузях знань та бути придатними до роботи на усіх ланках своєї професії без врахування особливостей їхньої початкової професійної освіти (тобто при наймі на роботу враховувалися загальна обізнаність, знання мов та рівень кругозору особи здатної до бібліотечної роботи, а не тільки її професійні знання як історика, філолога, юриста чи теолога). Проте, якщо раніше бібліотекарями працювали, переважно, історики та філологи, які поступово самостійно набували професійних знань у галузі бібліотечної справи або отримували їх шляхом закінчення спеціалізованих курсів, то з початком XX ст. з розвитком бібліотечної освіти в західноєвропейських країнах вважалося за доцільне готувати бібліотекарів з числа випускників різних спеціальностей.

Тривалий час на посаду бібліотекаря запрошували, звичайно, тільки чоловіків. Лише у другій половині XIX ст. жінок почали працевлаштовувати в бібліотеках, переважно, на некваліфіковані види роботи. На початку XX ст., з розвитком середньої та вищої освіти та її доступності для жінок, їх стали приймати на вищі посади в бібліотеках та на академічні посади у вишах. Нині частка жінок серед бібліотекарів, зокрема Б.-ю., значно вища, ніж частка чоловіків.

⁶ Відомо, що в Ірландії наприкінці XVIII ст. протягом кількох років діяла юридична бібліотека. За деякими даними, зазначена юридична бібліотека сформувалась внаслідок діяльності книготорговця, який продавав або позичав книги юристам. Книгар мешкав в невеликій кімнаті, де і зберігав свої книги. У 1816 р. на зборах Ірландської колегії адвокатів було створено «Товариство юридичної бібліотеки» («Law Library Society») з метою комплектування книгозбірні літературою з юриспруденції та права на основі членських внесків товариства юристів. На момент заснування «Товариство юридичної бібліотеки» мало у своєму складі передплатників, керівний комітет та бібліотекаря [1, pp. 168–172; 4].

⁷ Наприклад, в штаті Мінесота у 1849 р. ще використовували поняття «State Librarian» – «державний бібліотекар» або «State Law Librarian» – «бібліотекар державного права», який обіймав посади як бібліотекаря, так і особистого секретаря губернатора штата.

Отже, з часом, юридичні бібліотекарі та деякі юристи приходили до усвідомлення необхідності створення офіційних освітніх програм для Б.-ю. У 1876 р. для координації та покращення роботи бібліотек в США було створено «Американську бібліотечну асоціацію» (ALA), однією з цілей якої було «дозволити бібліотекарям виконувати свою поточну роботу легше та з меншими витратами». В цей же час були запропоновані перші формалізовані навчальні програми з бібліотечної освіти. У 1891 р. для покращення роботи юридичних бібліотек у штаті Каліфорнія було вперше організовано систему бібліотек публічного права, що працювали не тільки для юристів, а й для широкої громадськості та фінансувалися за рахунок судових зборів та плати за реєстрацію. Бібліотеки корпоративних та приватних юридичних фірм перебували на рубежі XIX–XX ст. лише у зародковому стані [2, р. 320]. У 1906 р. для розвитку та підвищення цінності юридичних бібліотек, піднесення престижу професії юридичного бібліотекаря, формування освітньої підготовки Б.-ю. та забезпечення лідерства в галузі юридичної інформації була створена «Американська асоціація юридичних бібліотек» (AALL), до якої увійшли 25 бібліотекарів з різних юридичних бібліотек (10 – з державних юридичних бібліотек, 7 – з бібліотек юридичних (адвокатських) товариств, 7 – з академічних юридичних бібліотек (тобто – юридичних навчальних закладів) та 1 – з бібліотеки корпоративного права)⁸. У першій половині XX ст. юридичні бібліотеки продовжували розвиватися і в країнах Європи, куди все частіше на посаду бібліотекарів почали брати юристів з науковим ступенем або бібліотечних фахівців – знавців юридичної літератури. Серед юридичних бібліотекарів в Європі широковідомими були видатні німецькі юристи та вчені-дослідники такі, як Фрідріх Ліст, Генріх Треплін та ін.⁹ Отже, саме розвиток публічних юридичних бібліотек в багатьох країнах Європи та в США у XX ст. спонукав становлення такої нової професії, як Б.-ю. або «юридичний бібліотекар», а також формування такої нової бібліотечної галузі, як «юридична бібліотечна справа» («Law

⁸ Нині AALL налічує понад 5000 членів, які представляють понад 1600 юридичних бібліотек. На рубежі XX–XXI ст. частка академічних Б.-ю. становила приблизно 30% від загальної кількості членів AALL, приблизно 40% Б.-ю. було з юридичних бібліотек приватного сектору, 26% – з бібліотек судів, адвокатських контор округів та штатів [2, р. 321–322.]

⁹ Так, Б.-ю. Генріх Треплін (Heinrich Treplin) (1884–1970), після вивчення права і здобуття докторського ступеня (1915) з 1922 р. працював у бібліотеці Лейпцизького університету. У 1925 р. він оприлюднив свою працю «Питання бібліотечного права» («Bibliotheksrechtliche Fragen»). Через вісім років (1933) у другому томі «Посібника з бібліотекознавства» («Handbuchs der Bibliothekswissenschaft»), під редакцією Фріца Мількау, Генріх Треплін написав розділ «Бібліотечне право» («Das Bibliotheksrecht»), який у 1961 р. перевидав з доповненнями. Також у 1933 р. в «Центральному журналі з бібліотекознавства» («Zentralblatt für Bibliothekswesen») Генріх Треплін опублікував статтю «Правові основи ксерокопіювання в бібліотечній практиці» («Die Rechtsgrundlage für die Photokopie in der Bibliothekspraxis»), де також висвітлював питання бібліотечного права.

Майже в той самий час працював ще один німецький Б.-ю., що писав праці з бібліотечного права, – Фрідріх Вільгельм Людвіг Оскар Ліст (Friedrich Wilhelm Ludwig Oskar List) (1887–1965), який у 1928 р. опублікував свою працю «Нарис бібліотечного права» («Grundriß eines Bibliotheksrechts») [5]. Проте, лише у 2021 р. вийшов перший підручник з основ «юридичної бібліотечної справи» З. Джойнер та К. Ласковського «Вступ до юридичної бібліотечної справи» («Introduction to Law Librarianship»), який дає обґрунтовані відомості для критичного сприйняття матеріалу та переосмислення діяльності та особливостей професії Б.-ю. [3, р. 5]

Librarianship»), при цьому розвиток юридичних бібліотек майже на 100 років випереджав розвиток перших освітніх програм з юридичної бібліотечної справи.

Нині існує багато видів юридичних бібліотек, які поділяються на три основні категорії: академічні, державні та бібліотеки юридичних фірм. Академічні юридичні бібліотеки надають інформацію про правові дослідження та фахове навчання переважно для викладачів, дослідників та студентів юридичних шкіл. Деякі академічні юридичні бібліотеки беруть участь у державних програмах, які вимагають від них надавати громадськості доступ до державної інформації. Бібліотеки юридичних фірм або приватних юридичних фірм для громадськості недоступні, а обслуговують адвокатів та інших юристів юридичних офісів. Державні юридичні бібліотеки розташовані в судах, законодавчих органах або державних установах на національному, державному або місцевому рівнях. Їхня місія полягає в наданні інформації суддям, законодавцям та адвокатам, які працюють на уряд. Переважно всі провідні державні юридичні бібліотеки відкриті для громадськості та наполегливо працюють над тим, щоб зробити свої матеріали доступнішими для пересічних людей. Розуміння законотворчої діяльності та законів, легкість доступу людини до закону та його процедур є життєво важливими соціальними важелями для розвитку демократії та її впровадження у суспільне життя. Отже, розвиток юридичних бібліотек є необхідною ланкою розбудови демократичної держави, а діяльність юридичних бібліотекарів стає основою для розширення ролі адвокатури, правового просвітництва та суспільного інформаційно-правового обслуговування користувачів бібліотек. Нині юридичні бібліотекарі знаходяться на передовій правових технологій, оскільки розробляються нові інструменти для забезпечення доступу та до аналізу правової інформації, включаючи досягнення, пов'язані зі штучним інтелектом, повнотою інформаційних даних та візуалізацією інформації.

Список бібліографічних посилань:

1. Aston J. (2011). From Law Library Society to Law Library: the First 180 Years, 1816–1996 [Published online by Cambridge University Press: 08 September 2011]. *Legal Information Management*. Vol. 11, issue 3, pp. 168–172. URL: <https://www.cambridge.org/core/journals/legal-information-management/article/abs/from-law-library-society-to-law-library-the-first-180-years-18161996/B6EC9B22994D8357FEBC26276AE3A73A#access-block>
2. Hazelton P. (1993). Law Libraries as Special Libraries: An Educational Model. *Library trends*. 1993, vol. 42, №. 2, pp. 319–341.

3. Joyner Z., Laskowski C. (2021). Introduction to Law Librarianship. Mountain View: Pressbooks, 2021. 371 p. URL: <https://pressbooks.pub/app/uploads/sites/4509/2021/07/Introduction-to-Law-Librarianship-20210920.pdf>
4. Kelly F. (1988). A Guide to Early Irish Law. Dublin: Dublin Institute for Advanced Studies, 1988. 358 p.
5. List Fr. Grundriß eines Bibliotheksrechts. – Gießen: E. Roth, 1928. – 159 s.
6. Steinhauer E. (2014). Rechtsbibliothekar oder Bibliotheksjurist [Elektronische Ressourcen]. *Blog von Dr. jur. Eric Steinhauer zu Fragen des Bibliotheksrechts: Virtueller Zettelkasten mit Hinweisen und Anmerkungen zu bibliotheksrechtlichen Themen.* URL: https://ku-linz.at/bibliothek/fachbezogene_informationen/bibliothek_und_informationswissenschaft

Development of law libraries and formation of the profession of «law librarian» in Western European countries and the USA

Sokolov Viktor,

<https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

Kyiv

Annotation: The content of the concept of «law librarian» is determined. The history of the formation of the specified profession and the development of educational standards for law librarians in the context of the formation of law libraries in Western European Countries and the USA are outlined. The features of the formation of professional requirements for a «law librarian» are characterized. The objective factors of increasing the role of law librarians in expanding social functions, services and the development of library activities in general are analyzed.

Keywords: history of librarianship, library profession, library education, law library, legal librarian, legal librarian.